

Др. БОРИС ГОМЗИН

МИКИТА ШАПОВАЛ

Український громадський діяч.

Л Ъ В І В, 1932.

НАКЛАДОМ „ХЛІБОРОБСЬКОГО ШЛЯХУ“.

T3(29K)71-72

80M

341/3

Умер Микита Шаповал...

Не стало між нами небуденного українського діяча. Відійшла від нас на завсіди людина, яка під ніби-здоровим зверхнім виглядом ховала внутрі стан затяжної боротьби двох світів, двох стихій, що від віків розідають український нарід, — стихію степу і стихію землі, стихію кочевництва та уходів і стихію хліборобства та власної хати, стихію вольностей козацьких і стихію плуга, стихію революції-руйнації і стихію консерватизму-будівництва. Одним словом — ту боротьбу, що відвіку зависла темною хмарою над Україною і її мешканцями, що була внутрішньою трагедією українця з кости й крові — Микити Шаповала та довела вкінці до його трагічного, передчасного кінця. Виявилося, що в дужому й здоровому організмі було цілком зужите серце, яке й одмовилося раптом працювати.

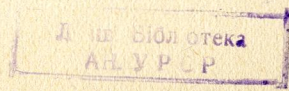
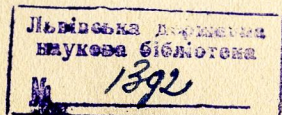
Трагічна смерть Микити Шаповала як і трагічним було його життя (цього не бачили й не бачать і його друзі та прихильники і його вороги), що він, похопивши в собі цей конфлікт двох стихій і почавши його в собі виживати, не прийшов до синтезу, бо для цього велитенського завдання замало було життя одної людини, як замало буде життя й того цілого покоління, до якого належав небіжчик.

2333

Розвязка конфлікту української душі, себто поборення в ній руїнницького „духа степу“, а разом з цим і нова доля української нації, — це справи завтрішнього дня і людей „завтра“. Тому життя Микити Шаповала, зокрема-ж його смерть, прибирає для нас значіння символу трагічної української історичності. І це зобов'язує нас спинитися над цією характеристичною постаттю нашого „вчора“ і почасті „сьогодня“, але вже не нашого „завтра“.

Може дехто й здивується, що пишемо про нього, ми, яких він не навидів усім своїм палким серцем. Не навидів так, бо з його пристрасною вдачею, з його суто степовим темпераментом, можливе було лише „або — або“: або любити, або ненавидіти. Він пристрасно любив Україну, її землю і природу та надусе любив цей поневолений, все визискуваний, трудящий люд, з якого він сам вийшов. І любив він цей люд якоюсь хоробливою, заздрісною любов'ю. Йому ввижалося, що тільки такі, як він, можуть піклуватися обездоленими та пригніченими масами. Інші? — ... коли навіть й балакали про Україну, то всі вони на його думку, тримали за лазуху для тих мас камінь, і тільки за свої інтереси дбали! Все, що не було з ним, було проти нього, — значить і проти України. Ось де джерело ненависти Покійника до нас, яких він уважав за „панів“ і „визискувачів“.

Але наша засада голосить: різно думати, однаково почувати. Інакше кажучи, українці м о ж у т ь різно думати, але

повинні однаково почувати. Думання не може й не повинно бути самотнім тільки мотором наших почувань, якщо не хочемо, щоб боротьба поміж українськими інакодумцями не була тільки самовинищуванням і взаїмовирізуванням, як це дотепер у нашій історії часто бувало. Боротьба поглядів і переконань повинна стати творчим суперництвом, а це значить співробітництвом живих активних сил української землі, на полі визвольних змагань. Отже в сфері почувань — засада: „Я українець і ніщо українське мені не чуже“.

Україна повстане як творчий акт усіх синів української Землі в усьому, а не як вислід перемоги ножа якогось одного відламку. Не ненавистю, а любов'ю творяться справді великі діла. Коли всеж таки хочемо помянути небіжчика не злим, тихим словом, то це не значить, щоб ми казали те, чого не було й нема, вихваляючи його як ідеал усіх чеснот, або — щоб думали ми над свіжою могилою робити політичний „гешефт“, або, що було б найгірше, щоб ми проливали крокодилячі сльози. Думаю, що це була б найбільша образа пам'яті небіжчика.

Не був він ані генієм, ані пророком, ані творцем нових ідей, як це поквапилися розголосити по його смерті його друзі й недруги в запалі красномовства чи під впливом сентиментального (і характеристичного для наших днів) розчулення. — Небіжчик був вояком (у широкому розумінні цього слова), був лицарем, дарма що степовим, а значить і своєрідним. Тому й мова про нього має бути лицарська: тверда й правдива.

Засада: *de mortuis aut nihil aut bene* — тут ні при чому. Небіжчик був український політичний діяч, інакше кажучи, він свідомо став власністю цілого українства і це дає нам право балакати, бо робимо це в інтересі цілої української нації. Цим — здається мені — найліпше продовжимо його змагання служити українському народові, продовжимо те ліпше, що в ньому було.

* * *

Дві сили від прадавна діяли на розлогих просторах української Землі. Сили, що тільки при своїй співдіяльності могли бути творчі. Одна без другої, були вони все — або присипаним порохом і безплідним непорушним цвинтарищем минувшини, або рухливим, безхатнім, але однаково безплідним суховієм.

Та здебільша ті сили все були в нас у непримирному конфлікті, взаїмно себе винищували й тим давали неукраїнські хворобливі парости, витворювали з а в ж д и не українські цінності, не українське життя, не українську культуру, а лише так або інакше підпомагали нашим гнобителям, що завжди грали роллю третього, який користав із того для себе; одним словом — ми в поті лица свого (в найліпшій вірі) все лили воду на чужий млин, а той третій „чужими руками жар загребав“. Й дуже рідко на короткий дуже час ті сили спливалися в чомусь вищому. То-

ді це бували творчі пориви цілої нації; так було, нпр., за часів Великого Богдана.

З одного боку — це була сила устаткування, закріплення, а з другого — сила здобування, займання; сила вічного стримування гону, вrostання в землю, пошани до неї й культури її, а з тим і зажежність од Бога, — і сила нестримного гону кудись, задивлення на землю як на ярмо, легке відношення до неї, кидання нагрітого місця з легким серцем та шукання ще незайманих, ще не розораних місць; негачія культу предків і могил, а разом із тим, у кінцевому й коначному висліді — негачія Бога.

Звідси й „уходи“ на незаймані місця тих невдоволених, одважніших, які не лякалися кидати нагріті місця й прямували у світ-за-очі, в пошуках волі і кращої долі.

Звідси — з одного боку — статечні, домовиті, городові козаки, а з другого — войовничі запорожці, що не тільки захисту чи долі з волею шукали, не тільки пімсту в душі плекали на ґрунті ображеного серця та голодного серця, але йшли за ірраціональним прагненням „слави козацької“ здобути.

Оце колишнє уходництво й козакування *mutatis mutandis* за браком вільних незайманих місць, перетворилося в мандрівку до царства нових ідей, які ніби мали життя перетворити. І обидві ті сили, при взаємному доповнюванні і при сталій взаємочинності, були конче потрібними (бо кожна з них тоді ставала творчим співчинником), для життя й розвитку нації, але в житті нашого народу вони, не дійшовши до синтезу, себто підпорядкування чомусь вищому, а саме законові землі-держави, все лише нищили одна одну.

Правда, бували в нашій історії блискучі сторінки, коли ось-ось, здавалося, зреалізується їх синтез; це бувало тоді, коли з'являлися на нашому обрії виїмкові люди, як, наприклад, згадуваний вище Великий Богдан. І можливо, колиб не передчасна, трагічна для нашої Землі, смерть цього велитня, то може ті сили, знайшовши собі точку прикладення у спільній конкретній державній праці, знайшлиб якийсь *modus vivendi*. Та, на жаль, так не сталося. Підпорядкування чужій державі ще більше заогнило ворожнечу тих сил; воно робило ті сили, в основі своїй позитивні і конче потрібні, безужиточними і шкідливими для нашої землі й її народу, вони так або інакше йшли не на нашу користь, — користав із того третій.

Так, консерватисти наші, колись статечні, перетворювалися поволі в малоросійських дворян або московських єрархів, а вольнолюбні уходники, здобувачі волі й долі, в усесвітніх (і це в ліпшому випадку, а то впрост московських) революціонерів, а здобуваючі слави в Гоголів, Безбородьків чи Кондратенків*).

І вже повстання консерватиста Мазепи змарнував чи не найбільше революціонер Палій, улюбленець низів, якого геніальний хитрун Петро І. спеціально для цього звільнив з заслання.

*) Генерал Кондратенко, герой Порт-Артура.

Та вже на часи нашого „вчора“, а почасти „сьогодні“ обставини змінилися трохи на краще. Почала відроджуватися державницька думка. З'явилися вже такі люде, як Міхновський та Олекс. Макаренко, люде, що неабияку ролю відіграли у формуванні національного, я сказавби націоналістичного (соціалістичне прийшло геть пізніше, прийшло як неминуча данина добі й походження) світогляду молодого стихійного Українця, тоді лісового кондуктора — Микити Шаповала.

Та коли вважати людину виключно за природній витвір, за продукт еволюції, то, ясна річ, і життя, а особливо смерть, навіть і незвичайної одиниці, не ховає в собі ніяких таємничих знаків. Через те наша доба така безособиста, анонімна, безбарвна, що людину розглядають як певне а, б, ц, як альгебраїчне число, але не як знак космосу і космічного життя, не як єдиний і неповторний його вияв.

Та коли ми забудемо на хвилю „науку“ днів наших і прислухаємося до вічної науки, то тоді побачимо в природній людині ще й духову людину. І саме не душевну, а духову людину. Прекрасно каже про це апостол Павло: *Душевна людина не приймає того, що від Духа Божого, бо вважає це за божество, й не може розуміти, бо про це треба судити духово. Але духовий судить про все, а про нього судити ніхто не може. Бо хто-ж пізнав ум Господа, щоб могли судити про Нього?..* „Сіється тіло душевне, повстає тіло духове. Є тіло душевне, є тіло й духове“..... „Але не духове наперед, а душевне, а потім духове...“

Побачивши це, ми побачимо тоді і інший — не тільки наш природній — а й духовий світ, із його єрархією. Що ж це значить?

А те, що людина це точка перетину двох світів, природнього і надприроднього; з одного боку — є вона витвором природньої кінечности, а з другого — образом і подобою Божою; звідси і хрест, як символ страждання, через які переходить космос на дорозі до свого просвітлення.

Людина це теж мікрокосмос (цілий всесвіт у малому). Ось тоді лише набирає цілком іншого значіння для нас життя і смерть кожної людини, цього неповторного явища, цієї неповторної особистости.

Ось під таким кутом набирає значіння й життя й смерть Микити Шаповала. Вони немов символи шляхів і долі українського народу. І правда, в ньому якось дивно сплелися оті дві вищезгадані стихії-сили. Та перша була в нього в зародковому стані; не знати, чи вона вже підупадала, вивітрювалася, чи ще тільки в колodки вбивалася, покриваючи тонесенькою плівочкою, що легко дерлася, бурхливе клетотіння іншої протибіжної сили. Переважала всеж остання. І дивно, впрост трагічно складалася доля й життя цієї так чи сяк небуденної людини. Доля ніби посміхалася з нього, часто-густо змушуючи його йти саме тими шляхами, які

він заперечував і уникав, абож такими, що, будучи результатами розумування поза часом і простором, саме заперечували його українську особистість. Од цілої його поривчасто-енергійної по-статі складалося вражіння, що він випереджує історичні події, тоді як на ділі він безнадійно від них одставав. Він же ніби випа-дав із історичних рямок.

І його соціалізм, а зокрема його не української форми соціал-революціонізм, його безвірство, драгоманівство, народ-ництво, позитивізм і т. д. — це все було щось на зразок „другої молодости“, квітки запізно пробуджених до життя пристрастей і розумових вправ, пізна данина на вітар вчорашніх богів.

Микита Шаповал народився українцем і лишився ним до кінця своїх днів. І цим, властиво, все сказано. За тих часів ро-дитися українцем — це значило в 99 випадках на 100 родитися під селянською стріхою. Бо тих, що н а р о д и л и с я україн-цями в панських покоях і лишилися ними, можна було на пальцях перерахувати. Навіть і наш ідеолог, бл. п. Вяч. Липинський н а р о д и в с я поляком і щойно на шкільній лавці, в юнацькому віці, розв'язав питання своєї національної приналежності.

За тих часів родитися українцем і лишитися ним — це озна-чало: уривкову (коли можна й де можна!), несистематичну, за ко-пійчини — освіту, загальною — злидні, а зокрема — часто-густо вязницю. Це й був шлях Микити Шаповала до 1917. р. Правда, і в нього ніби були (в молодших роках) спроби принатуритися до життя й тим і собі виграти в життєвій лотерії, та сама вже вдача, отой степовий темперамент, нівечили ті спроби в самому їх зародкові. До них можна віднести й коротку військову кар'єру в російській армії (старшиною, по закінченні пішої юнацької школи в Чугуєві*), що раптом урвалася судовим процесом за участь у революційному русі. Ясна річ, що не було в тому нічого надзвичайного (його участь треба думати була випадкова, пля-тонічна), бо процес закінчився звільненням од обвинувачення, але служити далі не довелося. Та й дивно було, колиб сталося інакше, колиб старшину, що заплутався в революційні тенета, залишилиб на службі, з виглядом, немов, нічого не сталося.

Це раз на все поставило крапку на таких спробах, але рівно-часно вказало іншу стежку, що більш відповідала й темперамен-тові, й походженню, — вказало на революційний соціалізм.

В Микиті Шаповалі перехрещувалися прадавні історичні українські шляхи: хліборобський і кочевничий. Багато родів українських у свому минулому йшло по черзі то одним, то дру-гим шляхом, то кидаючи землю, немов мачуху, то наvertsаючися до неї, немов до матері. І вже тільки останні часи утруднили таке ухощництво: незайманих місць поблизу вже не було, а те широке нове поле, яке притягувало до себе отих непосидючих людей, —

*) Здається, що небіжчик вступив туди, щоб таким способом оминати неминучу салдатчину, яка для нього, як людині без повної середньої освіти, мала тревати 2 роки.

фабрика — своїх жертв назад уже не вертала, цупко тримаючи їх у своїх обіймах.

Ось так ми бачимо, що Тарас Шевченко побачив світло денне в хліборобській хатині, але прізвище його недвозначно каже нам про те, що ремесло тут мало місце поруч, а може й цілком самостійно, з хліборобством. Прізвище „Шаповал“ указує на той самий процес. А саме, що той, хто надав обличчя родові, чие ім'я нащадки понесли, був знаний людям більше, а може й виключно як ремісник — шаповал.

✓ Але вже Юхима Шаповала, батька Микитиного, ми бачимо знова селянином у Сріблянці на Катеринославщині (місця ці нещодавно ще були незайманими землями, куди втікали від „тісноти“ люде зза Дніпра й Західніх Українських земель), але селянином без поля й господарства; він заробляє по рудниках теслярством*). А син опиняється в лісовій нищесередній школі, а далі і служить у лісі. Надзвичайно цікаво: опиняється не в сільсько-господарській школі, а саме в лісовій, працює не коло землі, а коло лісу. І його поетичний талан — це від хліборобства, але натхнення з лісу, а не від землі.

Ось тут й лежить безмежна прірва між Микитою Шаповалом і Драгомановом, якого Шаповал геть пізніше намагався був зробити своїм духовим батьком, а тим і відновити його політично-громадську лінію (своєрідна, але невдала спроба, як невдалою буває кожна спроба налити нового вина до старих міхів). Бо вони були люде цілком різних світів і різного світовідчужання. Коли Драгоманов, як і його дядько-декабрист, належав до типу „каючихся дворян“, а тому лише формально був українцем, в суті речі будучи чужою українству, відірваною від ґрунту і свого стану „європейською людиною“, то небіжчик Шаповал — навпаки — був кров од крові, кість од кости українцем насамперед, був суцільним сином свого стану.

Далі були згадані вже вище спроби приладнатися до умов: чугуївська юнацька школа. Тут уже й перші вияви української душі: утворення серед юнаків укр. гуртка (зпоміж інших беруть участь Хілобоченко, Капкан, відомі з визвольної боротьби 1917—18 рр.).

Коли глянеш назад, то дивним стає, як цей вогняний, бурхливий темперамент міг примиритися, принатуритися до суворой військової муштри й дисципліни (які особливо на тодішніх юнацьких школах були суворі), фактично чужих духові молодого юнака.

З українством, як таким, усе було легше, бож, так чи сяк, а щось специфічно місцеве було по тих школах, які були в Україні. Треба думати, що таке підпорядкування не було щирим, а це вказує на величезну силу волі. А що воно таки і справді не було щирим, та й не могло бути, найліпше вказує факт підкладення під

*) Ці дані уділив мені ласкаво проф. О. Мицюк, за що, як і за інші відомости, йому на цьому місці складаю подяку. — Б. Г.

пам'ятник Пушкіна в Харкові динамітного набою юнаком Чугу-
тівської військової школи. Микитою Шаповалом, у товаристві
одного харківського студента, якого ім'я поки що, в силу певних
умов, подати не може*).

Правда, замах не вдався, бо набій не добре покладено, й сила
вибуху пішла по лінії найменшого опору. Та не в тому сила, а в то-
му, чому це зробили ті юнаки. А тому, що Пушкін обмовив
гетьмана Мазепу й Україну, написавши „Полтаву“! Проф. О. Ми-
цюк розповідає, як він, ідучи разом із небіжчиком Мик. Ів. Міх-
новським по Харкові, зустріли випадком отих обидвох справ-
ників замаху, то Міхновський, що знав про це, не витримав і роз-
цілював їх обидвох тут таки на вулиці.

Представники влади так ніколи й не довідалися, хто це були
ті „злочинці“.

Далі по закінченні Чугуївської школи, дуже коротка служба
при війську, старшиною пішого полку десь у т. зв. тоді Царстві
Польському. Служба ця, як уже сказано вище, враз урвалася.
І справді за молодих літ своїх небіжчик ніби був створений для
бунту. Він завжди скорше горів гнівом, обуренням, пристрастю
щось гидке йому нищити, а ніж любов'ю і стремлінням своє любе,
рідне серцю будувати. Адже геть пізніше, по тяжких досвіді, на
чужині він прийде до розуміння **конечности будувати**.
Він не був створений для компромісу. І гвалт над собою, компро-
міс із собою (військова школа й військова служба) неминуче мав
привести до краху. Та на щастя цього разу пощастило порівню-
ючи сухим із води вилізти. Але на кожний випадок поставлено
хреста на спробах примиритися якось із ненавистною йому мос-
ковською дійсністю. Двері туди зачинилися. Лишалася лише укра-
їнська нива, що на ті часи на 9/10 лежала облогодом. І наступну до-
бу його життя, добу літературної діяльності на укр. ниві, а го-
ловно часи співредакторства в „Укр. Хаті“, можна вважати за час,
коли небуденна енергія та палкий темперамент небіжчика знайшли
собої місце.

Ця його праця, як і ціла роля й вага „Укр. Хати“, все буде
мати величезне значіння в історії відродження Укр. Нації. І, мо-
же, колиб не прийшла для нас так завчасно революція 1917 р.,
праця ця далаб свої позитивні висліді в особистостях нового
крою, в особистостях нової формації, деб у творчій синтезі пере-
творилося в щось нове і творче те безполе, а через те й ялове,
культурницьке просвітянство „радян“ (читачі газети „Ради“) **туповців** (членів т-ва укр. поступовців) і повне енергії й розрод-
чого гону, переключеного все-ж на негацію, а через те й собі без-
нащадне, революційне руйництво „хатян“. Так не сталося, бо на
це історія не дала часу. Історична катастрофа Російської імперії
захопила нас не підготованими, а це потягло за собою й нашу на-
ціональну катастрофу.

*) Виняток цей загально малознаний. Розповів мені про це проф. О. Мицюк.

А все-ж у негачії культурництва „туповців“ і в бунті проти них була велика заслуга „Укр. Хати“ й „хатян“.

„Хатяне“ швидше відчували, ніж усвідомлювали собі це розумом, своїми молодими серцями, що „туповці“ й „Рада“ політично — це пережиток. Так, тепер це ясно і для сліпих. Доводити це тоді видавалося „тверезим“ головам безглуздям, а вже, принаймні, невихованістю. Тоді? Хтоб тоді повірив, що ролі буржуазно-демократичного лібералізму безнадійно похована*). А воно було так! Так було і з ліберальним українством, чи швидче українофільством. І лише тепер стає ясным, до якої сліпої вулички дотюпало ліберальне українство передреволюційних часів. Українська визвольна ідея, що так яскраво горіла в Шевченка перед 1847. р., через розпливчато-гуманістичне (Кирило-Методіївське брацтво, занепала в його епігонів, а остаточно виродилася у „відроджених“ братчиків-туповців.

Найліпший доказ цього — сучасні польські прийоми їх безпосередніх нащадків тут на еміграції, та безглузда й ганебна Єфреміщина там — в Україні. За тих часів українська визвольна ідея заблукала в сліпу вуличку культурної автономії.**)

Та помилково уявляти собі боротьбу „хатян“ проти „радян“, як боротьбу укр. революційного первня проти українського консерватизму. Це була боротьба укр. революційного первня не проти свого консерватизму, але боротьба більш рішучого, молодшого, активнішого проти хитливого, підстаркуватого й підтопаного. Це бурхала гаряча кров, ображена тим, що за неї видавала себе рожева водичка. Це була боротьба проти рожевої водиці в питаннях соціальних і проти міщанського животіння в прийомах, животіння з дозволу пана. На ті часи це були, можна сказати, виразні спроби політичного українства супроти політичного малоросійства.

Було щось у „хатян“ од змагання не „по лінії вирівнювання себе вниз на „щасливе“ в своїм „природнім життю“ малпаче чи напів малпаче племя, а навпаки — по лінії аристократичного прометеїзму, по лінії тяжкого походу на вершини“. (Липинський). Та на жаль, було того і справді лише „щось“, бо незабаром перегони в роздаванні чужого добра, привязання уваги на шлункових питаннях мас і гри на них — швидко втопили той своєрідний укр. прометеїзм у „уравнительному“ московському соціал-революціонізмі. І дивного нічого в тому нема: такий був час. А люде ті були аж надто людьми свого часу, часто-густо вони були талановиті, але ніколи не геніяльні. Це-ж тоді приблизно молодий Антонівич (Муха), в щирій вірі у свою правоту рішуче

*) Забулися тоді слова Метерніха, що він їх сказав 1848. р. про лібералів: „Ліберали — це люде дня, вони відірвалися від своєї минувшини. А що не мають минувшини, то не матимуть і будуччини. Історія їх знищить“. Слова ці, як учить нас історія, справдилися.

**) Диви: Липинський про автономію, „Листи“, стр. 139.).

заперечив життєвість і потребу національного питання, як пережитку, як свого роду колоди, що лише заважала людству свободно йти до зоряного завтра; правда, він це зробив, щоб потім геть пізніше, шляхом терпкого досвіду його признати й одкинути як не самостійника того Драгоманова, якого під кінець свого життя поставив „во главу угла“ М. Шаповал.

Хіба-ж не парадокс? — Почати динамітом під пам'ятник Пушкіна і скінчити Драгомановом, і навпаки — почати з Маркса і скінчити негациєю Драгоманова, як несамостійника.

Тоді наші ліпші люде, здебільша, зосереджували увагу не на збудженні національної енергії й її конденсації, а на обіцянках задовольнити соціальні апетити мас, на їх роздратованні, будуючи це все не на національній окремішності, не на праві нації, а на інтернаціональній вселюдскості, на праві людини. А тому шукали спасіння не в національному повстанні, а в соціальному здвигові, а це вело до боротьби проти царизму не як національного пана, а як соціального, а це своєю чергою неминуче приводило до спільноти з нелегальними революційними московськими силами, де ми займали підрядне становище „області“. Так само, як і в легальному житті. А через те, коли прийшов слушний час сказати своє слово, ми спромоглися не на своє самостійне, а підповіджене нам нашими „друзями“, чемне, „інтелегентне“, але не наше: автономія на федеративних основах; і тільки суворі історичні події змусили наших Манилових од політики вхопитися за чуби й нашвидко похапцем, усупереч усім своїм попереднім твердженням і поведінці, гукнути про Самостійну Укр. Державу (4. Універсал). Ось так і здобутки укр. революційної думки поринали в загальноросійському революційному морі. В Україні вони зависали в повітрі, бо не було до чого їх навязати, не було українського консервативного стовбура, на якому моглиб зростати нові галузки. Ненависть до московського реакційного консерватизму, а значить і фальшивого, засліплювала очі і змушувала до одного коша кидати й наш, такий для нас потрібний, творчий консерватизм; через це негували і традицію взагалі. Мимоволі повстає питання: хібаж не було справжніх, українських консерватистів? Ні, вони були: були тоді і бр. Шемети, був і Липинський, та лихо наше було в тому, що вони-ж були в очах наших революціонерів найлютішим ворогом, бо вони були поміщиками!, бо вони були для наших революціонерів навіть не українцями, і коли й балакали чи писали про українство, то це була лише підробка, бо видавалися вони нашим революціонерам вовками в овечій шкірі, що ось таким слособом хотять піддурити маси й тим спасти себе і своє майно.

І справді, та петроградська революція прийшла для нас зрано. Нема чого тепер ховати, що ми тільки відчужої революції, себто, від припадкової, для нас можливості свободного руху і слова (москалям тоді не до нас було, але коли вони

трохи впорядкувалися, то враз кинулися тую ворохобну Україну приборкувати, щоб знова її в „первобитное состояние“ обернути, (себто, — в губернію), тільки власним гірким досвідом геть згодом прийшли ми до розуміння конечности національного повстання, національної боротьби проти Москви.

Через те й трагізм наших лівих діячів перших років визволення, що вони були звязані з тою чи іншою менш чи більш лівою московською групою своїм підходом до розв'язання соціальних конфліктів. Через те й оте постійне хитання: в о ю в а т и! — м и р и т и с я! (Винниченко); через те й дезерція з соціал-революціонерів у ліві соц.-революціонери, а далі у боротьбісти, а далі в У. К. П., а нарешті в К. П. (б.) У., себто, поворот до політичної малоросійщини. Тут то й відбувся конфлікт стихійних почувань у к р а ї н с ь к о ї людини, але почувань не сформованих і не сформулованих, одним словом — конфлікт невиробленої української політичної людини — і теоретичних міркувань сформованих і сформулованих на Заході, але перейнятих через московську мозкову майстерню (конфлікт гнобленої людини, на ґрунті ображеного соціального почуття). Через те й 4. Універсал був аж четвертим, а не першим; через те і його аргументація не аристократично-прометеївсько-самостійницька, а холопсько-прилизливо-приподобницька: „бачите, воно... тее... вибачте на слові... не при вас кажучи... й т. д.“ Через те наші найлівіші, що думками були з большевиками, усеж таки серцем своїм прихилилися до Центр. Ради, дарма, що вона була дуже невиразна під національно-державницьким поглядом. Кінець-кінців ліпші з наших найлівіших були в опозиції й до перших (чуттєво-національно), і до другої (розумово-соціально), бо в перших одчували (дарма, що ті червені москалі балакали про „самоопределение вплоть до отделения“) все тих самих „єдинонеделімців“, хоч і перефарбовані на червоно, другіж знова здавалися їм занадто малорадикальні (!) в питаннях соціальних. Зате гірші з них впрост вичікували слухної хвилі, щоб перебігти до переможців.

І тут саме виявилася шляхотність української вдачі Микити Шаповала: Піти слідами Северових-Одоевських, Нероновичів, Коцюбинських, Медведів, Шахраїв, Чубарів і т. д. він органічно не міг і не пішов. Можливо, що тут грала певну роль й безмежна амбіція небіжчика, щось од лицарства Запорізького. Він міг стреміти стати українським Леніном, чи Кромвелем, чи ще там ким, але українським, себто, українською особистістю, та ніколи підпорядкуватися московському Ленінові; чийось наймитом, попихачем він не міг бути органічно.

А всеж отой трагічний конфлікт соціального з національним конче треба було вижити, бо саме він змушував до нечинности, до пасивного споглядання й самозаглиблення або до метушливого й ялового борсання від одного до другого. Створювалася ситуація: від одних одстав, до інших не пристав. І ось ми бачимо, як при тодішньому жахливому браку українських старшин Микита Шаповал, фахом і темпераментом вояк, короткий

час пасивно пробуває в лавах Богданівського Українського полку, щоб пізніше, навіть і в найбільш загрозливій хвилі для України, ніколи не вернути до війська. Шож могло бути почеснішого, як не військова служба за тих часів, коли треба для спасіння друзів своє життя покласти?

Пацифістична отруя соціалізму вже розкладово впливала! Правда, можна було побачити небіжчика на „фронті“ в салдацькій шинелі. Але „фронт“ той був проти своїх, проти своєї держави (в очах небіжчика це був фронт проти російського „чорносотенного генерала“), а шинеля була лише конче потрібною на ті часи маскарадою. І цілий час, аж до Директорії, ми не бачимо Микити Шаповала на провідних місцях. Він не почував себе в праві вести, коли сам двоївся в середині. І це теж треба на його добро вписати, бо аж надто роїлося тоді на укр. ниві від шевців, що з енергією, вартого ліпшого вміщення, намагалися пекти пироги, й пекарів, що з великою самопевністю заходилися шевцювати.

Та вже тоді можна зауважити в небіжчика спроби розпочати будівничу діяльність — це його комісарювання в повіті. Але воно, як теж і його міністрування за часів Директорії, такі короткотривалі, що на них не доводиться і спинятися. Це і справді були лише початки, але рівночасно й показчики, що ця натура не була однобічно наставлена, а — навпаки — мала всі дані, щоб бути багатобарвною й багатобічною, як нею може й має бути кожна українська натура, не спантеличена й не викривлена чужим дурманом. Та на ті часи все це не є характеристичне для наставлення й діяльності Микити Шаповала. Характеристичним для тієї доби його життя можна вважати його революціонізм, неуганування й нищення всього того, що здавалося йому ворожим для інтересів найбільш українських мас. А тому він не захоплюється боротьбою з червоними москалями й не організує її (бо-ж вони теж були червоні, значить, була надія, можна домовитися, розмежувавши лише сфери впливів і чинності), а навпаки бачимо його в ролі організатора (з рамени Нац. Союзу) повстання проти Гетьмана (гетьманство було для нього узурпацією й реакцією). Та прихід на місце Гетьманства Директорії не поліпшив справи. Повторилася давня історія: Директорія надто буржуазно орієнтована, а большевики надто нахабно перли на Україну з неприхованим: даймош хлеба! Блискуче переможна — над своїми — й бідолашньо-безсила перед чужими Директорія, розгубивши швидко своїх тимчасових спільників (збільшевізовані маси), зі жменькою війська й величезним обозом із партайманів, службовців, жінок та дітей, тимчасом невпинно посувається на Захід під тиском червоних москалів і при пасивній недоброзичливості населення. А небіжчик, сціпивши зуби, проклинаючи в душі й одних і других, а рівночасно і третіх — буржуазну Європу, проти волі, пасивно, з кожним днем усе ближче посувався до тої буржуазної Європи, вкупі з тою буржуазною Директорією.

І ось тут у двох епізодах виявляється нестриманість цієї багатой на емоції натури. Обурення, що все шукає собі виходу, доводить його до аж надто невинуватених чинів. Та, хоч треба це признати, він ув обидвох випадках мав рацію так чинити, але так би мовити, рацію абстрактну, винесену поза межі часу і простору, винесену поза фактичний стан і день історичних подій, а це значить, що він не мав історичної рації це робити. І все його нещастя було в тому, що він своїми думками все був аісторичним, тоді як почуваннями навпаки. І коли в першому випадку він був неукраїнським, то у другому — сутоукраїнським. Ось це вузол його трагізму. А через це він ніколи не міг бути добрим політиком і організатором (тим, що зеднує!). А швидче надавався до ролі проводиря релігійної секти (саме секти, а не релігії!), а трагедія його збільшувалася тим, що він, у суті речі людина релігійного (в широкому, не церковному розумінні слова) складу, жив саме за часів розквіту арелігійности, за часів впадку релігійних шукань, а їх завтрішнього й неминучого відродження (хочаб і викривлених у большевизмі) він уже не міг побачити, бо занадто всією пристрастю своєю у в і р у в а в (знова реліг. момент) у спасенність науки, зокрема соціології, а зокрема на позитивістичному ґрунті, не помічаючи, що й тут він безнадійно пас задніх. До речі, він уперто не хотів продумати до кінця останньої життєвої сторінки свого першовчителя Канта, який усе-ж закінчив церквою й релігією, дарма що своєрідно. Так він, високо ставлячи Масарика, був сам лише на шляху молодшого Масарика, а до мудрости старшого Масарика ще не дійшов. Та все-ж оті два випадки!

Перший — це спроба повалити (дорогою на еміграцію!) тодішній Галицький Уряд. І коли дивитися *sub specie aeternitatis* то може він і мав рацію. Уряд той, під ножем сучасної критики, видається нам дуже нікчемним. Але не треба забувати, що на ті часи і н ш о т о бути не могло, а значить, що той був і найліпший для тих часів, і що валити його, як рівно й Гетьманство*), було найбільш аісторичним вчинком, за що історія й помстилася. Другий — це кидання анатем на адресу капелі Кошиця (в тодішній галицькій пресі). Правда, що й казати, співати по чужих землях для насолоди байдужих європейських міщухів тоді, як люде виснажуються в нерівній боротьбі з ворогом і тифом, якось ніби й не випадає. Правда, що „під час війни музи мовчать“. Але не в тому річ, бо стріл скермовано не до капелі, як такої, а до її творців і організаторів. І це правда, що може слід було заздалегідь про військо подумати, ніж про пісні. Та знова не в тому річ, бо в свому запалі автор статті не відчув того, як дивно й не-

*) Бож треба признати нарешті, що рушійною силою повстання проти Гетьманства була не стремління поставити на його місце „ліпший“ український уряд, а ображені амбіції соціалістичних проводирів та розперезані апетити мас. Результат? — Московський уряд на Україні й повне зубожіння мас. Не можна, прикриваючися славним про добро нації, робити еґотистичну політику одиниць і певних груп.

переконливо, як фальшиво звучали для світу слова людини, яка будучи сьж чи так, а все-ж фаховим вояком, замість битися на фронті, від того фронту простувала в запілля.

Це були випадки, коли степова стихія, стихія розбурханого вітру була горою над стихією плуга, стихією будівництва. Та ось волею неблаганої долі вривається звязок із батьківщиною. Недостатки армії, члени уряду й установ і, нарешті, впрост утікачі опиняються на еміграції — в Польщі. Незабаром у активніших повстають питання: „чи на довго?“ і „що далі?“

І ось тут небіжчик у своїй відповіді на ці питання несподівано видобуває з себе нитки будівничого. Він ясно й недвозначно ставить хрест на сподіваннях певної групи еміграції, зокрема її тодішніх урядових кол, спасіння від Польщі й за допомогою Польщі; це він був, що поворот на Україну визначив не на завтра, як це робили безнадійні оптимісти, а на далеке позавтра, визначаючи йому мінімальний речинець у 10 літ; і це він був, що ясно поставив питання переорганізації нашого визвольного фронту через працю над собою (освіту); ба, це він був, що останню вимогу здійснив своєю надлюдською енергією.

Опинившись на еміграції, він проти своєї волі мусить шукати захисту в тої самої європейської буржуазії, яку він таксамо щиро ненавидів, як і власних „панів“ та „куркулів“; він опиняється серед того європейського міщанства, проти якого стільки пер списав свого часу. Хібаж це не зла посмішка долі? Хібаж це не трагедія людини. Але без трагічного нема творчого. І він мусів був перейти це чистилище, як переходове страждання, як місток через прірву між руйнацією і будівництвом. Та це ще були лише квіточки. Далі ще більше гострих ран. Зпочатку Відень і праця в тіснїшому колі своїх однодумців. Та традиції Брюховецьких і Паліїв була не тільки „панською“, виявилось, що „підніжків“ і „грязі Москви“ було подостатком і в „народніх“ і „народолюбних“ колах. Ще раз підтвердилася давня істина, що „не місця (стан і маєток) забарвлює людину, а людина місце“, що походження й думання, це ще не синоніми шляхотності (в обидвох напрямках). Незабаром продають „шпагу“ чи пак... перо своє Христюк, Чечель і низка інших (менших). А трохи згодом суне під московську високу руку, прогукавши своє „борітеся — поборете!“ й дідуган Грушевський, зганьбивши тим свою сивизну, той Грушевський, на якого стільки надій покладав небіжчик. Зраджує його й той, що ї собі близько стояв до небіжчика, зраджує не один раз. Це той, що ганебно зрадив батьківщину, загнавши осикового кола в тіло свого колишнього однопартійця, зрадив за ради „страху іудейська“. Не щастило на людей Микиті Шаповалові. Зраджували його й пізніше. Празьке „сменовеховство“ особливо буяло в лавах колишніх співробітників Микити Шаповала. А вони були свого часу „найвірнішими“ (на словах і на очах!) зброєносцями свого володаря...

Еміграційна жажлива дійсність (табори) на контрастному фоні твердих змагань знова покликаних до життя славянських народів (Польща, Чехія) відсунула в Микиті Шаповалі кудись на друге місце революційні заміри і примусила дати місце приспаному будівничому голосові.

Микита Шаповал немов на хвилю глибше прозирнув у глиб нашого руху і він і раніше бачив і знав, що наші проводирі з міщанського табору можуть ще сяк так плисти за течією, при певних сприятливих умовах, але при катастрофі вони або безрадно опускали руки, або як струсі ховали голову в пісок, або, і це найгірше, шукали якогось „силька“, щоб їх піддержав, дарма що силак отой усе був чужинцем, та ще й історично відвічно-ворожим ідеї Українського Відродження, як ним під ту хвилю була Польща; він і раніше бачив і знав, що це не творці, не вояки, а „урядовці 20. числа“, але тепер він побачив, що в тієї, відкидуваній ним, буржуазній Європі можна і треба багато дечого навчитися, побачив, що час примусової бездіяльності на чужині треба використати як-найширше й як-найдоцільніше, використати як передишку в боротьбі, щоб з новими силами, з новим зав'язанням, але і з ліпшою зброєю її продовжити.

І в тому, що він це спостеріг, сформулював, а найголовніше — перевів оце в життя, можливо ціною не одного й не короткотривалого конфлікту з собою, ціною відмови, хочби і часової, від революціонізму, — в цьому всьому велич небіжчика. За це навіки буде йому колись вдячний Український нарід, як тепер дякують йому тисячі недоучків, що їм революційна заверюха вирвала книжку з рук, але які тепер, дякуючи енергії, впертості і праці небіжчика, обернулися в докторів, професорів, лікарів та інженерів.

І хай там що не кажуть наші шепотинники, наші плюваки, які й не помічають, що опльовувати інших, це опльовувати себе і своє, а треба ствердити той факт, що багато людей могло б це зробити й, може, більш на те надавалися, а ось не зробили. А небіжчик зробив це. І цим усе сказано!

Відкрилося широке поле творчої будівничої діяльності. Тут він досягає вершків своєї слави. Повстає його заходами в Ч. С. Р. низка високих, середніх, шкіл, курсів і т. д., куди тягнуться виснажені, голодні й обдерті колишні борці за визволення батьківщини. Перед ним одкривалися перспективи ще ширшої праці, ще ширшого завдання: об'єднання з еміграції суцільного політичного тіла, пов'язаного спільною метою й підпорядкованого одній волі. Декому здавалося, що це його, Микиту Шаповала, геній укр. народа покликав виконати це почесне завдання. Та це і справді лише здавалося. Саме тут і почався спад, як неминучий вислід, як неминуча розплата за гріхи української історії й її народа, що їх як спадщину ніс у своїй крові М. Шаповал.

Всупереч вдачі своїй, революціонер-уходник обернувся господарем, збірачем сил Землі Української. Тепер він бажав ним бути, бажав таксамо пристрасно, як перед тим пристрасно відки-

дав будьяке збирання сил на якійсь спільній основі. Та це була злуда, бо завдання було понад його сили, чи ліпше понад отезгадуване вище відношення двох сил: будівничої і руйнуючої. Минувшина, немов кайдани, тягла в долину. Микита Шаповал, завершити цього не зміг і ще більше пересварив їх. Осьтак українська будова на еміграції в Чехах обернулася в чергову українську вавилонську вежу, бо будівничий і робітники перестали розуміти один одного, забалакавши враз різними мовами.

І ось тут виявилася характеристична риса кожного кочевника: він за владою, яко такою, не пнеться, але коли вже (так або інакше, часто всупереч волі) волею обставин ця влада опиняється в його руках, то він неминуче стає деспотом, диктатором, який, звичайно, не терпить довкола себе рівних (не кажучи вже про більших за себе), одважних людей із своєю думкою, а воліє оточення рабів-„Молчальників“, які, здебільша, лише й чигають на хвилю, коли можна копнути свого вчорашнього пана на наказ нового, вигіднішого, щоби помститися за своє вчорашнє „упокоєння“.

Прізвищ не називаю, але вони відомі всім.

В цьому лежав зародень печальної долі „Громадського Комітету“*), який, без огляду на найдотепніші спроби його творця, все ніяк не міг стати громадським, а все був якоюсь прихованою есерівською баштою, і який через те в очах громадянства обернувся в зневажливо висловлюваний „Громком“, а нарешті — впрост непомітно занепав.

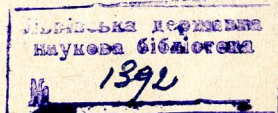
В цьому були причини ворохобні високих шкіл, проти тиску важкої руки небіжчика, бо він не задовольнився ролю їх творця, а намагався бути їх батьком і опікуном, що й ока не спускає з найменшого руху не дитини, а вже парубка, не помічаючи, що для того в нього не було потрібного для тих високих шкіл авторитету і він у якомусь дивному самозакоханні, заколисуваний улесливим співом „Молчаніних“, під їх нашіптування, не помічав, що діти швидко переростали свого батька й указані ним їм межі.

Знеохочений тим до професорів тих шкіл і до їхньої науки, він намагається показати, якими мають бути укр. високі школи, якою в них має бути наука й як треба науково працювати. Так повстав Соціологічний Інститут у Празі. Та це вже не розмах, не вершки, це вже на схилі і на спаді.

Ось так несподівано доля змусила небіжчика з революційно-негативною перейти на шлях консервативно-позитивний, та рівночасно жорсткою тим поглузувала з нього.

І ось тут за цієї доби ми бачимо як несподівано в цій революційній натурі почали розкриватися приспані консервативні первні, змагання навязати свою лінію до минувшини, встановити якусь тяглість, себто, традицію. Та, на жаль, саме не на органіч-

*) „Укр. Громадський Комітет“ у Празі, на чолі якого стояв М. Шаповал.

них зиявах українського історичного життя, а на випадкових ухилах, утворених, здебільша, під чужим нам впливом, або-ж, це вже гірше, вибираючи з багатства укр. думки лише те, що припало до вподоби чи виправдувало власні кроки.

Осьтак у своїх шуканнях навіязати до минувшини а разом і „науково“ обоснувати свій революційний соціалізм, але рівночасно оминати матеріялістичний підклад, небіжчик завертає до позитивіста Драгоманова, того європейця XIX. в., що саме цілком випадає з культурно-історичної укр. традиції й стоїть цілком на самоті, що, до речі, зрозумів і відчув під кінець свого життя його безпосередній учень — Ів. Франко, що був і більш обдарований і більш чутливий, а ніж його схематичний учитель. А з другого боку шукає підстав для свого соціольогічного підходу до явищ історичного життя в рефлексольогії чи ліпше в бігеворизмі. І це тоді, коли наука давно вже перейшла над позитивізмом, а нові течії та й сама історія забиває останній цвяшок до труни матеріалізму. Люде завтра дивляться на цілком інші зірки. Все більше вони приходять до висновку, що крім тіла й душі, що підлягають законам природньої конечности, є ще дух, який є відбиткою Бога-Духа!

Цього небіжчик не бачив, а може не хотів бачити, а може..., колиб не передчасна смерть, і побачивби. Кілька тижнів по його смерті пролунав на чеській землі мужній голос голови чеської академії наук і мистецтва, який, звертаючися через радіо до школярів, між іншим сказав: „Моліться і працюйте!“... Молитва — це звернення душі до Бога... „Що Бог сотворив, це прекрасне і доцільне“... Щоб казати це офіційним радіорозголосом та ще дітям, та ще в Чехії, де взагалі дуже шириться в інтелігенських колах безвірство, треба мати відвагу. Та видко вже інші дні, а з тим і інші слова на черзі... Ясна річ, що від нашого українського професора таких слів не почуємо, хіба що в зачиненій кімнаті і в чотири очі. А ось професор філософії чеського карлового університету V. Laska не злякався написати в газеті статтю „Bůh a věda“ (Бог і наука), яку закінчив так: колиб мене хтось запитав, чи вірю в Бога, я відповівби спокійно „ні“, й це тому, що я про його існування таксамо переконаний, як і про існування давніх майстрів, про яких твори знаю, хоч про них самих нічого не знаємо“.

Та прийняти такий світогляд — це значило перекреслити соціалізм. Та в нас якось уже так повелося, що розпрощатися з навіяним західнім вітром соціалізмом — це вважали за ганебну зраду, а ось розпрощатися з одержаною у спадщині від дідів та батьків вірою — за героїзм.

І повернути знова до неї, це було понад сили нашої укр. людини, хочби вона внутрішньо, насамоті з собою, і признала рацію такого чину, бо що сказавби поступовий „світ“, ось булоб глузування з „темноти“ такого осібняка, а цього наш земляк боїться більше як дідько ладану.

І Микиту Шаповала поховано (спалено) без релігійного обряду, „громадським“ порядком. І це тоді, коли рівночасно одного з найбільших колись супротивників католицької церкви у Франції й теж людину не правих переконань — Бріяна — поховано за обрядом католицької церкви, поховано внутрішньо примиреного з Богом. Але це було у Франції — і то був француз...

Відкинути Бога — це значить заперечити вічність, вернути до світовідчуження і світорозуміння давніх греків. Чи ж була рація прийти до того проживши 1932 роки? А хібаж небіжчик не стремив саме всім нутром до вічності. І не його вина, що при тому внутрішньому імпульсі його надверхня діяльність саме заперечувала її підклад. Це вина українського народу, а властиво — Його інтелігенції, а головню інтелігенції XIX. і початків XX. віку.

Занадто вона бажала бути саме інтелігенцією, тоді, як їй швидче треба було бути волею. Так як там не було, всежтаки від цілої тої постаті, від її нестримного тону до волі, від її розбурханого, загонистого й розгонистого темпераменту, від її безмежної амбіції, а рівнож безмірної впертості, велитенської працездатності й талановитості, від її нахилу до самоудосконалення — від усього того так і тхне могутньою молодістю ще Українською Землею, та, на жаль, ще з анахронічними пережитками нерозораного степу, тими пережитками, що знайшли собі втілення в романтичній і барвистій постаті „батька“ Махна або його карикатурі (Махна в фаєтоні, замість тачанки, Махна на налігачі демократичної влади, а не Махна з Гуляй-Поля в гульовому танку з вітром, танку, що невдержно розносив Україну на чотири вітри) — в „батькові“ Божку.

Так, Микита Шаповал, був од кости і крови українцем. Талановитим українцем, але не генієм. І він свого покоління не переріс. І слава його була славою вчора.

Різнородні первини вирували в ньому, як у кітлі. Та всеж він поволі виживав конфлікти тих сил, і, може, колиб не передчасна смерть, він і прийшовби до синтези тих сил, прийшовби до кінечності соборного відчуження, а значить і соборної творчості (та тільки не колективної!). Та проте це було завдання понад силу однієї людини, ба, навіть і одного покоління.

І шляхотне, дарма що не зрівноважене, дарма що часто-густо несправедливе до тих, що були не з ним, вонож бо було українське, серце не витримало й навіки спиною свій шалений біг.

А шляхи його життя є знаком того, якими вони не мають бути в нашій дальшій праці над відродженням нашої батьківщини в формі Соборної, Самостійної Держави, бо виявилось, що робити соціалістичні експерименти було задорого навіть і для багаті англійської держави, щож казати про нас ожебрачених і обдертих бездержавників і безбатченків...

0157 (1986)

1392

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ НА 1932 РІК
на одинокий український ідеологічно-політичний журнал
„Хліборобський Шлях“

місячник присвячений справам клясової організації українських
хліборобів в Галицько-Волинській Землі.

„ХЛІБОРОБСЬКИЙ ШЛЯХ“ є висловом свідомого своїх
цілей українського консерватизму.

- Є вільний від усяких проявів і впливів партійности.
- Є християнський і стоїть на становищі *sensire cum ecclesia*.
- Є живий і життєвий, але вільний від духа демагогії.

Служить конечности строго клясової, політичної, госпо-
дарської і суспільної організації, одинокорятуючої перед де-
моралізацією пустословія й політичного гешефтарства.

Служить обеднанню людей одного варстату праці для
захисту спільних професійних інтересів.

Служить всесторонньому освітленню і підкресленню
справ територіяльности й краєвості, протиставлених уніфі-
каційним тенденціям метрополії.

Служить справам суто хліборобсько-організаційним, що
прямують до обеднання хліборобського клясу і до зоргані-
зування його в один моноліт на підставі внутрі-клясового
компромісу.

Адреса Редакції й Адміністрації „Хлібороб. Шляху“:
Д-р К. ІВАН ГЛАДИЛОВИЧ, ЛЬВІВ, вул. св. Тереси 2 ц, мешк. 2.

Гроші слати можна теж блянкетами П. К. О. в Кракові
на чековеkonto ч. 412.257 п. Володимира Луцького, хлібо-
роба в Янчині пов. Перемишляни.

ПЕРЕДПЛАТА В КРАЮ:

місячно (за поод. число) 55 гр.	чвертьрічно 1.50 „
піврічно 2.50 „	річно 5.— зл.

При збірній передплаті (більше як 2 з одної місцевості й на
одну адресу) значна знижка. Заграницею річно 1 дол. амер.

Львівська
обласна універсальна
бібліотека

ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА „ХЛІБОРОБСЬКОГО ШЛЯХУ“ — Ч. 2

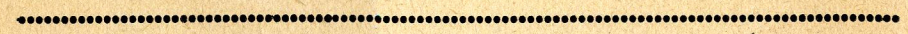
Др. БОРИС ГОМЗИН

МИКИТА ШАПОВАЛ

Український громадський діяч.

Ja Jankow

Л Ї В І В, 1 9 3 2.

НАКЛАДОМ „ХЛІБОРОБСЬКОГО ШЛЯХУ“